

УДК 94(477.54) «1928/1930»: 323..3-058.17

С. І. МЕШКОВАЯ, канд. іст. наук, доцент, НТУ «ХП»

**«ПОЗБАВЛЕНА ЯК МАТЕРІАЛЬНО ЗАЛЕЖНА ВІД ЕКСПЛОАТАТОРІВ
БАТЬКІВ»: ОСОБИСТА СПРАВА «ПОЗБАВЛЕНКИ» ОКСАНИ БУТ
(1928-1930 РР.)**

У статті аналізуються документи особистої справи Оксани Андріївни Бут щодо ураження її у виборчих правах, знайдені в Державному архіві Полтавської області.

Ключові слова: «позбавленці», районний виконавчий комітет, прокурор, експлуататор, особистий збір.

Вступ. Приватне життя «маленької людини» (особливості її світогляду та світосприйняття, особисті трагедії, звички, організація побуту, сімейний уклад) у вітчизняній історичній науці довгий час відходили на другий план, поступаючись місцем осмисленню масштабно-епохальних подій. Між тим, дослідження приватного аспекту створює передумови для вивчення історії суспільства в цілому,

---

© С. І. Мешковая, 2013

усвідомлення головних тенденцій його розвитку на окремих відрізках часу. У зв'язку з цим, особливого значення набувають архівні документи персонального характеру. Ключові джерела ретроспективної інформації в області мікроісторії, вони є незамінними і в дослідженні історії радянських громадян, позбавлених виборчого права, оскільки дозволяють проаналізувати механізм процесу ураження в правах та його принципові недоліки, дослідити окремі риси соціального обличчя і повсякденного життя «позбавленців».

Аналіз вищеназваних аспектів становить мету даної статті. До її основи покладені документи особистої справи «позбавленки» О. А. Бут, виявлені в Державному архіві Полтавської області, і вперше введені до наукового обігу.

Виклад основного матеріалу. 25 грудня 1928 р. Черевківський сільський виборчий комітет Лубенської округи Полтавської області позбавив виборчого права «громадянку хутору Долини» Оксану Андріївну Бут (причому, сама дівчина називала себе Оксеня, в офіційних документах значилася як Оксана, а в загальній назві архівної справи фігурує ім'я Ксенія). [1].

Розгляд справи почався 7 січня 1929 р. і закінчився у квітні 1930 р., тобто тривав біля 16 місяців.

Її загальний обсяг складається з 19-ти документів – двох особистих заяв О. Бут і так званої «переписки» виборчих органів різного рівня щодо окремих аспектів позбавлення. Подібна детальність має велике значення, оскільки дозволяє ретельно прослідкувати кожен етап розгляду справи, вивчити складові механізми позбавлення та дізнатися кінцевий вирок. У цьому відношенні справа О.Бут суттєво відрізняється, наприклад, від аналогічної справи тяглогові візника П. С. Атаманчука, дослідження якої мимоволі змушує робити безліч абстрактних припущень через відсутність повного обсягу документів; або від справи колишньої дружини дяка Параски Бас, де містяться лише заява жінки та заключна постанова про відмову у поновленні в правах [2; 3; 4].

Початок справи «Бут Оксені Андріївни» поклала її заява до прокурора Лубенської округи (стиль документу збережений – Авт.): «Мене Черевківський сельвиборчком лишив права виборчого голосу 25 грудня 1928 року як матеріально залежну від своєї матері, але це позбавлення я вважаю за неправдиве через те, що я не мала на день виборів 18 років, що й каже інструкція про вибори до рад ... При цьому додаю справку, що родилася 1911 року 26 січня. Мною була подана заява до Черевківського сельвиборчкому о поверненні права голосу і заява не прийнята до уваги і того що я не мала повного віку на день виборів, а уже Черевківська сільрада вручає повідомлення за стягнення грошей за немаючий голос і наданий термін виплати до 1/III 1929 р. А тому прохаю прокурора Лубенської округи зробити розгляд з свого боку і надати розпорядження Черевківській сільраді повернути мені право голосу, а також і стягнення грошей припинити до розгляду справи. 26/II 1929 року» [1, арк. 1].

Таким чином, при наявності окремих помилок, в цілому заява складена досить грамотно, що викликає здивування, особливо враховуючи юний вік дівчини, її селянське походження та рівень освіти в радянському селі 1920-х рр. Дивує й загальний тон документа – надто сміливий, впевнений, навіть ввічливо-

наполеглевий в останній його частині, де не просто викладене прохання, а фактично рекомендуються прокуророві конкретні заходи з вирішення проблеми. Насторожує також обізнаність молодого селянки у знанні відповідного законодавчого підґрунтя і посилання на Інструкцію про вибори до рад. Важко уявити собі 18-річну мешканку українського хутору, досвідчену настільки, щоб легко занурюватися у зміст радянських виборчих інструкцій та вміло апелювати до них. А отже виникає підозра в справжньому авторстві заяви. Можливо, вона була складена іншою, дорослою людиною, не виключено, що одним з представників місцевої сільської влади (і не виключено, що за відомих умов матеріального характеру).

Подальший аналіз справи перетворює підозру у непричетності дівчини до написання першої скарги на тверду впевненість. Підставою для цього є інша заява О. Бут – до сільського виборчого комітету: «Прохаю Черевківського сельвиборчкому вычеркнуты мене із списку позбавлених виборчого право голосу позияк я неповнолітня маю лише 17 років 6 січня 29 року Прохач Оксеня Бут» [1, арк. 6]. Не виникає жодного сумніву в тому, що стиль документу, пунктуація (вірніше, повне нехтування нею), а головне – низький рівень володіння писемною українською мовою, зокрема, характерне застосування російської літери «ы» замість української «и», принципово відрізняє його від заяви до прокурора. Крім того, не схожі й почерки двох документів. Заява до сільського виборчого комітету написана старанним, але нетвердим, напівдитячим почерком. Дані ознаки свідчать, що авторство саме останньої заяви, написаної цілком природно для юної хуторянки Оксені, згідно її віку, соціальному походженню, місцю й часу проживання, справжнє.

Втім, в обох заяв є схожа риса – автори обережно замовчали істинну причину позбавлення. Нечітке «матеріально залежну від своєї матері» в заяві до прокурора, взагалі нічого не пояснювало. Можливо, подібний виверт був зроблений навмисно, але марно, оскільки повернення прав ніколи не відбувалося «на слово», без вивчення справи і збору максимальної інформації про особу. І дійсно, 23 вересня 1929 р., майже через вісім місяців після надходження заяви, був наданий хід справі. З поміткою «негайно» (своєрідна гримаса радянської бюрократії, яка після багатомісячних зволікань згадувала про швидкість в роботі) Лубенському районному адміністративному відділу (далі - РАВ) суворо пропонувалося «повідомити ... на якій підставі була занесена до списку позбавлених Бут О. А. в той час, коли вона не набула повноліття, чому РАВ не потурбувався особисто виявити її повноліття коли це його прямий обов'язок ...» [1, арк. 5]. У відповідь на це, заступник начальника Лубенського РАВ та начальник робочої сільської міліції направили до Черевківської сільської ради чіткий, по пунктах складений запит з проханням повідомити причину позбавлення в правах, надіслати довідку про народження та пояснення «чи залежить вона матеріально від позбавленого виборчого права» і «на якій підставі ... позбавлена, коли не мала повноліття на день перевиборів» [1, арк. 4]. У відповідь сільська рада надала повний обсяг необхідних документів. Особливу увагу привертають два з них: довідка про рік народження та «Відомості за позбавленого виборчих прав».

Довідка була видана О. Бут Остапівською сільською радою на підставі

«метричних книг загсу» і свідчила «в тому, що її рік народження рахується 1911 р. 26 январа» [1, арк. 14].

Другий документ, нарешті, проливає світло на матеріальне становище батьків дівчини, через яких вона втратила права. На зворотному (чистому) боці бланку «Свідоцтво про народження» з гербовою печаткою, було зафіксовано, що до революції родина Бут володіла 63 десятинами землі, постійно утримувала 2 дорослих та 2 неповнолітніх батраків, до того ж кожного сезону наймала по 9 працівників [1, арк. 8]. На момент позбавлення родина зменшила свої статки, але все ще мала 11 десятин землі й кожного сезону користувалася працею 1 дорослого та 2 неповнолітніх найманців [1, арк. 14]. Отже, резолюція членів Черевківської сільської ради виявилася цілком прогнозованою: «Бут О. позбавлена як матеріально залежна від експлуататорів батьків ... батьки до революції мали ... міцне куркульське господарство, систематично використовивають найману силу і закабальють бідноту» [1, арк. 9, 11]. Причина обмеження в правах була названа абсолютно чітко – донька куркулів повністю знаходилася на утриманні батьків, не займаючись ніякою суспільно корисною працею.

Але залишалося питання із віком дівчини. Насправді, як можливо було позбавити виборчого права громадянина, який ще й не набув цього права, оскільки не досяг повноліття, тобто 18 років до дня виборів (саме такий виборчий вік закріпили ще Конституції РСФРР 1918 р. та УСРР 1919 р.) [5; 6]? Однак документи справи свідчать про явне порушення. Народжену 26 січня дівчину позбавили права голосу 25 грудня, тоді як день виборів відбувся 26 березня [1, арк. 6, 1, 9]. Таким чином, всупереч законодавству, здійснилося «дострокове» позбавлення. Очевидно, місцеві чиновники, розміркувавши, що доньку куркулів позбавлять виборчого права в обов'язковому порядку, а на момент виборів вона вже досягне повноліття, вирішили «перевиконати план». При цьому, виправдовуючи себе, голова сільської ради стверджував, що «Бут довідки про народження не додавала», а «на день перевиборів ей виконано 18 років» [1, арк. 7, 9]. Але ж довідка про народження існувала і, навіть, фігурувала у справі, а позбавлення прав відбулося не «на день» виборів, а на етапі складання або перевірки виборчих списків, за місяць до дня народження дівчини.

Не зважаючи на відверті порушення з боку сільської ради, Лубенська РВК порахувала за необхідне проігнорувати таку «дрібницю». Більш того, у витязі з протоколу засідання комісії від 31 березня 1930 р. факт уявної відсутності довідки про народження знов підтвердили та зазначали: «Поскільки гр. Бут довідки про народження не доставила, матеріально залежна від родини, позбавленої виборчих прав, в клопотанні про повернення виборчих прав та викреслення зі списку позбавлених, як неповнолітньої утриматися» [1, арк. 19]. Остаточний вердикт був закріплений довідкою від 27 квітня 1930 р. за підписом діловода Дмитренко: «Громадянка х. Долини Черевківської сільради Бут Оксана Андріївна. За протоколом президії Лубенського ОВК від 6/IV-30 року за № 8/30 в клопотанні про повернення виборчих прав відмовити» [1, арк. 17].

Останні документи справи, нібито ставили кінцеву крапку в дослідженні. Разом з тим, залишалися питання – чому стали можливими відверте затягування розгляду

скарги, нехтування літерою закону, кричуще ігнорування очевидних речей, які по суті повинні були ураховатися на користь позивачки. Можна виділити дві головні причини цього.

Перша причина мала політичний характер. З 1928 р. в СРСР, в умовах проведення примусової колективізації, почався «генеральний наступ» на куркульство, як на головну опозиційну силу на селі. Боротьба неухильно посилювалася, стаючи дедалі все нещаднішою та жорстокішою. 30 січня 1930 р. Політбюро ЦК КПРС прийняло постанову «Про заходи з ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації». Постанова закликала до відвертого знищення куркулів «з метою рішучого підриву впливу куркульства на окремі прошарки бідняцько-середняцького селянства і безумовного знищення будь-яких спроб контрреволюційної протидії ... колгоспним заходам» [7]. Справа Оксани Бут почалася саме в цей період. Її головна провина зводилася до приналежності до куркульського прошарку, а тому і церемонитися з нею не збиралися. Фанатичні виконавці сталінської платформи достроково виявили потенційну «позбавленку»; трішки «не помітили» Основний закон; підшиваючи до справи довідку про народження, старанно намагалися не помічати її; зтягнули час до юридично виправданого терміну позбавлення, змусивши дівчину та її родину більше року чекати на вирок; тобто зробили все необхідне для викреслення «ворога» з соціуму. Класова боротьба і чергова перемога радянської влади на теренах окремо взятого хутору Долини продемонстрували себе у дії.

Друга причина носила економічний характер. Радянські громадяни, позбавлені виборчого права, обкладалися своєрідним податком – так званим «особистим збором». Йшлося про нього у згадуваній вище заяві О. Бут до прокурора [1, арк. 1]. Крім того, до справи додавалося написане на спеціальному бланку «Повідомлення № 37» від 1 березня 1929 р. У ньому інспектор 188-го поділу міста Лубни доводив до відома платника Бут Оксани Андріївни про «припадаючий до виплати» за період 1928-29 р. особистий збір у розмірі 10 рублів [1, арк. 16]. Отже, позбавлення прав здійснювалося в країні Рад не тільки заради класової санації суспільства. Держава мала від цього безпосередню економічну вигоду, далеко не зайву на фоні грандіозної індустріалізації, розпочатої наприкінці 20-х рр. За цих умов, боротьба за кожного «позбавленця» мала стати буквально справою гідності для членів відповідних виборчих органів всіх рівнів. Можливо, звідси й виток поспішно-дострокового позбавлення прав та небажання навіть у малому піти дівчині на зустріч.

Висновки. Таким чином, проаналізований документ, відображує трагічну долю представників заможного селянства на першому етапі процесу масового розкуркулювання. Класова боротьба на селі активізувала й процес ураження у виборчих прав. Куркулі швидко перетворилися на одну з найчисельніших груп «позбавленців». Дотримуючись генеральної лінії сталінського уряду, дрібні радянські чиновники ретельно виявляли «ворогів» колгоспного ладу, іноді позбавляючи права голосу достроково, не чекаючи на повноліття. Справа Оксани Бут – важливе свідectво часу, яке яскраво ілюструє політико-ідеологічні та особистісні аспекти процесів розкуркулювання та штучної маргіналізації

суспільства.

Список літератури. 1. *Державний архів* Полтавської області (далі – Держархів Полтавської області), ф. Р-2121., оп. 3, спр. 14, 19 арк. 2. *Государственный архив* города Киева, ф. Р-331, оп. 2, д. 928, 7 л. 3. *Мешковая С. И.* Личное дело «лишенца» П. С.Атаманчука о восстановлении его в избирательных правах (анализ исторического источника) / С. И.Мешковая // *Грани.* – 2013. - № 1(93). – С. 8-11. 4. *Держархів* Полтавської області, ф. Р-2122, оп. 2, спр. 11, 2 арк. 5. *Конституция* (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. Принята V Всероссийским съездом Советов в заседании от 10 июля 1918 года: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1918>. 6. *Конституція* Української Соціалістичної Радянської Республіки (березень 1919 р.): <http://sb7878.ucoz.ru/publ>. 7. «Про заходи з ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації»: <http://vojnik.org>.

Надійшла до редколегії 18.10.2013 р.

УДК 94(477.54) «1928/1930»: 323..3-058.17

«Позбавлена як матеріально залежна від експлуататорів батьків»: особиста справа «позбавленки» Оксани Бут (1928-1930 рр.) / Мешковая С. І. // *Вісник НТУ «ХП»*. Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХП». – 2013. - № 61 (1034). – С. 70-75. Бібліогр.: 7 назв.

В статтю аналізуються документи личного дела Оксаны Андреевны Бут о поражении её в избирательных правах, обнаруженные в Государственном архиве Полтавской области.

Ключевые слова: «лишенцы», районный исполнительный комитет, прокурор, эксплуататор, личный сбор.

The article analyses the personal file document of Oksana Booth regarding her suppression of electoral rights found in the State Archive of the Poltava region.

Key words: "lishenka", the District Executive Committee, Attorney, exploiter, personal collection.